

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Jausmingos prisiminimų spalvos

2014-02-03

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Recenzijos, anotacijos

AUTORIUS: Renata Šerelytė

DATA: 2014-02

Leonardas Gutauskas. Fragmentai. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013. – 464 p.

Karolių, rožinio, vėrinio motyvas būdingas bene visai Leonardo Gutausko grožinei kūrybai. Tai ne tik tam tikra semantika pasižyminti metafora (vilko dantys, mediniai rožinio karoliukai etc.), tačiau ir teksto kompozicijos priemonė, kai ant atminties siūlo veriami prisiminimų fragmentai. Ši priemonė pakankamai uždara (ovalas, apskritimas), koncentruota, specifinė, tokia ir lieka, net jeigu ir sukuria tinklo, korio (pasikartojančių, besidauginančių apskritimų) išpūdį. Toks žiedinės kompozicijos būdas išskirtinai „asmenišką“, jis neatveria kitų pasaulių, kitų būtybių ir erdvės dimensijų, neeksperimentuoja su kalba, nekuria naujos kalbos, situacijos netikėtumo, tačiau reikalauja nepriekaištingos kalbinės klausos ir menininko įkvėpimo: nuojautos ir klausos padiktuoto „dažų potėpio“.

Toks „dažų potėpis“ – kiekvieno fragmento pavadinimas, įvardijimas, kuris pabrėžtinai kartojamas pirmoje fragmento eilutėje maldos, giesmės, pasakos intonacija. Taip išryškinama, pabrėžiama kiekvieno fragmento spalva – tapoma ant pilko atminties grunto. Skaitant „Fragmentus“ netenka nė akimirkos abejoti, kad tai – dailininko knyga, spalvos čia karaliauja, diktuodamos savo logiką, kuri galbūt ne visada atitinka tai, ko iš grožinio teksto lauktų skaitytojas. Jo priedermė – ne tik perskaityti tekstą, bet ir pamatyti, išvysti, išgirsti jį, suvokti ne tik vieną ar du, bet galbūt ir tris teksto matmenis. Ir tai nėra daug, nes kartais vien kalba grožinėje kūryboje atsiveria kaip daugiamatis objektas.

Rašyti apie šią knygą nėra lengva, nors, regis, ji priklauso tokiam paprastam objektui – žmogaus pojūčių sferai. Besiužetė knyga, o vis dėlto kiekviename teksto gabaliuke talpina įvykį, netgi uždara kompozicija kartais suklydina, ir imi manyti, kad yra atvirkščiai – fragmentai pasklidę į visas šalis be jokios struktūrinės schemos, o pasakojimas, kuris pradedamas konkrečiu vaizdu ar situacija ir niekada neužbaigiamas – uždara begalybė. Uždaros begalybės išpūdį sustiprina ir pasakotojo minima „žalvarinė gyvatė – uraboras“, „išsikirtusi į savo uodegą“ ir taip užbaigianti

„perpetuum mobile“ ratą“ (p. 96). Kaip simbolis ji tinka L. Gutausko „Fragmentams“: sukdamasi užsiskliaudžia savyje, koncentruoja, spaudžia prisiminimus lyg moliuskas smiltelę, kol toji virsta perlu, tačiau ši įsasminto sunkio erdvė neatsiveria Išorei. Išorė – filosofinė erdvės dimensija, aprėpianti visa tai, kas nepriklauso vien žmogiškajai sferai, tačiau be žmogaus, kaip be savotiško mastelio, jau neišivaizduojama. Todėl senų, apdulkėjusių, gražių, liūdnu ir ilgesingų daiktų bei prisiminimų pasaulis, atsiradęs iš rūko ir lietaus, įkalintas senuose veidrodžiuose ir lede, iš šilko ir pūko transformavęsis į rūdijančią geležį ir paminklų bronzą, besisukantis užburtame ofitų laiko rate, atrodo lyg miniatiūrinė sielos visata. Ar ir ji – įkalinta, įsikalinusi, užsidariusi, užsivėrusi, saugi nuo Išorės?.. Išorė liudytų sielos sukretimą, bet ar siela, kuri miega daiktuose, tam ryžtųsi?.. Gali būti – tokių judesių yra. Minimas Kryžius, kertantis „kreidinių laiko ratą“ (p. 97) – o Kryžius kaip erdvės ir laiko dimensijų supratimas yra visiškai kitoks nei gnostikų apskritimo. Kryžiaus begalybė – ne „tuščiamė“ gyvatės suformuoto apskritimo viduje, o tiesių susikirtimo taške. Tai centras, branduolys, nuo kurio į keturias puses eina būtojo laiko ir erdvės trajektorijos. O pats susikirtimo taškas įkūnija nekintantį dydį, nedalijamą laiko atkarpomis – amžiną dabartį. (C. S. Lewisas savo „praktiškosios teologijos“ knygoje „Tiesiog krikščionybė“ pabrėžia, kad „visos dienos Dievui yra dabar“.)

Tačiau „Fragmentuose“ žmogiškasis laikas – ypač trapi linija. Tai, kad ji susijusi ir su daiktų atmintimi, liudija žmogaus pastangas savo laiką įtvirtinti, išryškinti, galbūt netgi pasidalyti tam, kad išsaugotum. 2008 metais išleistame romane „Daiktai“ autorius kaip epigrafą pasitelkia R. M. Rilke’s žodžius: „Kūdikystės daiktus vėl pamatę / matom laikmečių gelmes: / mums atrodė, kad praeina metai, / o praėjom iš tiesų tik mes.“ Tai, kad ši tema autoriui svarbi ir reikšminga, liudija „Fragmentuose“ ataidinčios „Daiktų“ sąsąukos: „sidabro siūlais siuvinėti levai“ (p. 9) ir „angliškas zuikis raudonom kelnikėm“ (p. 14), bylojančios žmogaus ir jo laiko istoriją žaislo, įrankio, indo, veidrodžio, laiško balsu. Įsižiūrėjimas į daiktą autoriui prasmingas ne tik kaip noras pažvelgti į „laikmečių gelmes“, tačiau ir pajusti – visais pojūčiais – to praeinančio laiko kvapus, spalvas, skonį, švelnumą ir šaltį. Juslingumas, jausmingumas, troškimas „paragauti“ laiko ar jį užuosti kur kas ryškesnis ir svarbesnis nei, tarkim, pastangos suvokti laiką kaip fizikos objektą (tos pastangos nėra tokios jau sausos, neretai jos atveria neregėtas erdves vaizduotei). Jausmo spalva, daikto faktūra pasakotojui, kaip „asmeniško“ laiko linijos kūrėjui, yra prioritetinės, nors juslingumas neretai ir užskliaudžia vaizduotę kaip proto, mąstymo, minties ir jos išrutuliojimo įrankį. Žavus paradoksas, su kuriuo belieka susitaikyti. Susitaikyti ir neklausti, kodėl laikas bėga, kas jis toks ir ar esama būdų to bėgsmo nebijoti, nelaukti, kol vėl grįši į pradinę molio būseną, nes juk niekas laike mechaniškai nesikartoja, kiekvienas gyvenimas yra sukretimas.

Todėl ir į dylančius „Fragmentų“ daiktus galima pažvelgti kaip į nebylius šio sukretimo liudytojus, besidalijančius laiką su žmogumi. Dulkių šluostė – zuikio uodegėlė iš „Daiktų“ („Zuikio lapaitė“), išpūdingas ir aristokratiškas senas, pajuodęs stalo sidabras, vokiškas porcelianas, laiškai ir knygos, vaikiški žaislai – juos norisi pasiimti *išeinant*, bet išsinešti ne daiktus, o daikto prisiminimą, galbūt – daikto idėją, ir niekas nežino, kokia spalva ji sušvytės ten, amžinoje dabartyje. Todėl ne veltui pats stipriausias, dominuojantis, pagrindinis, ir dengiantis, ir (už)dengiamas yra pilkas atspalvis. Iš daikto sferos – voratinklių ir seno veidrodžio įskilimų, sidabrinų silkių žvynelių, stiklinių žaislų šukių, miltų ir dulkių nusėstos seno malūno girnapusės – jis

neregimai pereina į žmogiškąją, sakytum, suteikia žmogui tų dulkių dengiamų daiktų balsą – veido raukšlelių tinklas, pelyniška plaukų žiluma, „blyškus veido porcelianas“, vienuolės skruostu besiritanti ašara, jidiš kalbos skiemenis šnabždantis pilkas lietus, pirštai „lyg naminiai voreliai“. Pagrindinė žmogiškumo spalva, turinti galią ne tik paguosti ir pagydyti („suvilgius lininę skepetą tu nušluostei liūdesį nuo mano veido“, p. 79; „jauna šaritė jums atnešė vandens dubenėlį nusiplauti kojų žaizdoms“, p. 68), bet ir žeisti, žaloti, iškreipti („Pro vienus geležinius vartus įnešti, karstuose su žvaigždėmis betoniniai paminklai“, p. 143; „vos peržengęs išlaužtų geležinių durų slenkstį, būsi sugautas, surištas“, p. 241). Pilka – tarp akinamai baltos, skaisčios, į kurią neįmanoma žiūrėti, ir gilios juodos, neižvelgiamos, neperžvelgiamos. Tarp „grasos namų“ ir sušaudytų koplyčios paveikslų, bronzinės Lenino skulptūros ir džiuto skiautėmis sulopyto pelenų spalvos tremtinio drabužio. Pelenų simbolis, siejamas su degančiais rankraščiais („rankraščiai – ne archyvui, ne literatūros muziejui, o ugniakuro pakurai“; „airių žodis a i n g e a l reiškia ir pelenus, ir angelą“, p. 141) pasirodo besąs ne simboliškas, o visai paprastas. Būdamas daiktas, rankraštis irgi išsinešamas kaip idėja. Ir posakis „rankraščiai nedega“ šiuo atveju nepaguos nė vieno rašytojo. Be to, nereiktų pamiršti, kad šiuos žodžius ištarė M. Bulgakovo Voldanas. Iš jų galima spėti, kad pragaro saugyklose gali išlikti nemažai rankraščių. Užtat amžinoje dabartyje jų veikiausiai nebus, nes Žodžiui nebereikės materialaus įkūnijimo.

„Fragmentuose“ esama vietų, kur daiktas *sužmoginamas*, pabrėžiant jausminę, jutiminę prigimties pusę, ir čia kartais jis įgyja ir visai netikėtų metafizinių reikšmių. Mergaitę nuo akiplėšų vaikėzų ginanti „geltono plauko didelė kalė Mirta“, kurios „iltys kaip liūtės“ (p. 114), nutiesia simbolio kelią sidabro ir aukso siūlais siuvinėtų levų link, kurių motyvas skamba ir „Fragmentuose“, o „Daiktuose“ tiedu „ant lininio dugno“ siuvinėti liūtai iškyla kaip Dievo Sūnaus sargai. Įspūdingai atrodo ir „žaibo blyksnyje liepsnojantis“ vežimas geležiniais ratais, ir sprogimo į dangų kaip paukščiai pakeltos, „į debesis skrendančios sidabražvynės Merkio žuvys“, ir miško šešėliai, į kuriuos pyškina sribai. Šitas *įžmoginimas*, susijęs su žmogaus ir Dievo kančia – nelyginti žaibas, pliekiantis į vežimą. Šis plykstelėjimas susijęs su dominuojančia tekste raiškos priemone – spalva; kraujo ir ugnies raudonio potėpių „Fragmentuose“ taip pat nemaža. Tačiau kaipgi šie žaibo blyksniai įrašomi tekste, kaip perteikiami? „Žadėjai rašyti degančiais žodžiais“, „liepsnojanciais sakiniais“ (p. 229). Tai, kad žodžiai „gęsta“, vos palietę „popieriaus sniegą“, kad „neturi jokios prasmės“ kaip ir „virš girios ar jūros plaukiantys debesis“, vis dėlto liudytų spalvos (jausmo) pergalę, neginčijamą jos dominiją. Nes jeigu debesis prasmės neturi, jis turi spalvą. Jeigu žodis „gęsta“ ant popieriaus „sniego“, ant drobės pilkšvumo liepsnoja spalva. Tačiau ar ugnis, liepsna yra tiksliausias žodžio kaip kūrybos įrankio atitikmuo? Juk tai ir naikinimo, negailestingos stichijos simbolis. Galbūt žodis – rytinė šviesa, kai baigiasi slogus sapnas, kai žmogus pasijunta besąs gyvas, tikras, kenčiantis, mylintis?.. Tuomet gyvybės šviesos negalima atimti nei iš žodžio, nei iš žmogaus. Todėl žmogiški, tegu ir baisūs, yra netgi „šūdvabaliais“ (p. 36) pavadinti „grasos namų“ sanitarai ir slaugės. Ir tas *sužmoginimas*, žmogaus atpažinimas įvyksta dėl asociacijos, kur autorius pagarbiai kalba apie šventuosius Egipto skarabėjus, ridenančius saulę. Juk šūdvabalis ir skarabėjas iš esmės yra tas pat, ir nors autorius galbūt to visai nesiekė, niekingi „grasos namų“ žmogiškūščiai skaitytojo vaizduotėje irgi ridena saulę.

Baigiant beliktų pridurti, kad nors refrenas ir yra viena iš teksto kūrimo ir dėstymo priemonių, o fragmentas – tekstas, turintis savybę kartotis, daugintis, atsispindėti, vis

dėlto būtų galima fragmentą naudoti ir kaip racionalesnį, griežtesnį kompozicijos būdą, labiau sutelkti jį idėjai atskleisti, paradoksui iškelti, minčiai išryškinti. Nes dabar „Fragmentai“ neturi nei pradžios, nei pabaigos, ir susidaro įspūdis, kad šiek tiek piktnaudžiaujama „nesibaigiančiu“ kompozicijos principu (trumpai tariant, kūrinys atrodo per ilgas). Tačiau autorių galima suprasti – prisiminimų spalvos tokios gražios, tokios ilgesingos.